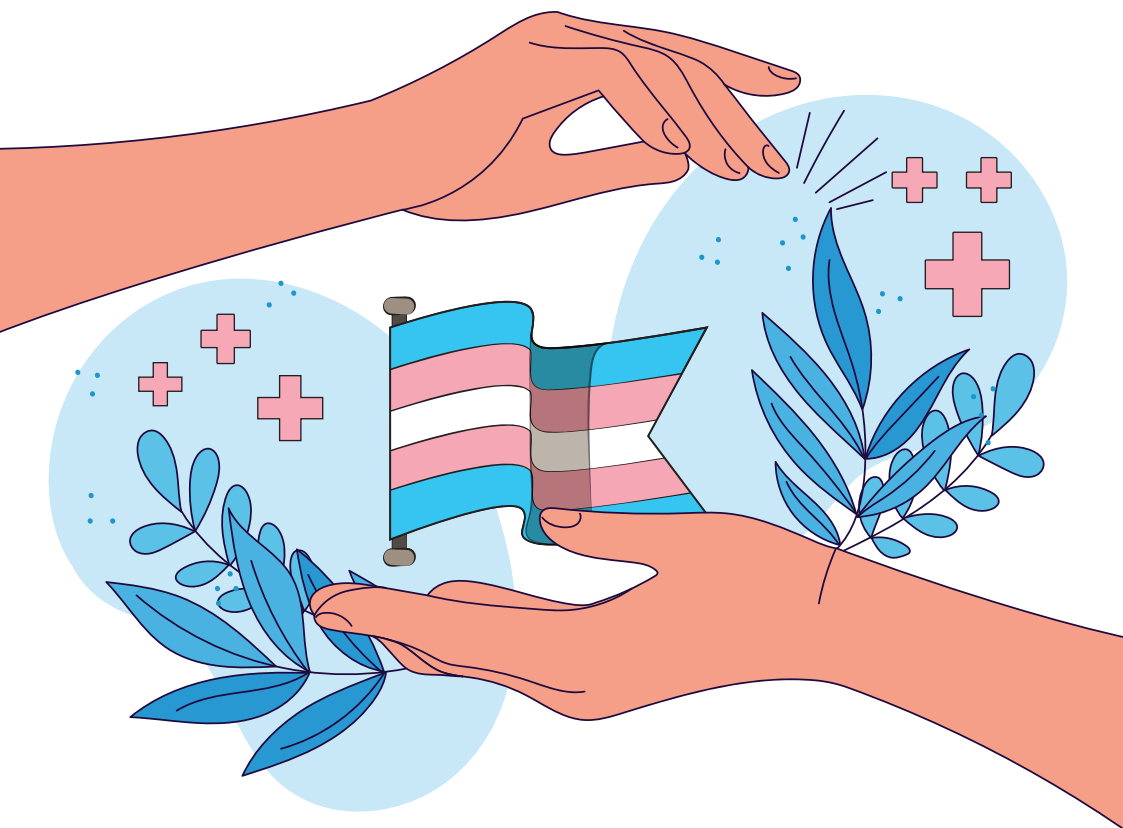

VODIČ

za institucionalizaciju inkluzivne
i afirmativne zdravstvene zaštite
transrodnih i rodno varijantnih osoba
u Bosni i Hercegovini

SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR

Vodič za institucionalizaciju inkluzivne i afirmativne zdravstvene zaštite
transrodnih i rodno varijantnih osoba u Bosni i Hercegovini

Sarajevo, august 2023.

Naslov: Vodič za institucionalizaciju inkluzivne i afirmativne
zdravstvene zaštite transrodnih i rodno varijantnih
osoba u Bosni i Hercegovini
Autorica: Delila Hasanbegović Vukas
Urednik: Darko Pandurević
Prelom i dizajn: Nađa Čengić
Izdavač: Sarajevski otvoreni centar
Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar / autorica

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost autorice.

Vodič za institucionalizaciju inkluzivne i afirmativne zdravstvene zaštite transrodnih i rodno varijantnih osoba u Bosni i Hercegovini

Autorica: Delila Hasanbegović Vukas

SADRŽAJ

Ko su transrodne osobe	1
Problemi transrodnih i rodno varijantnih osoba u kontekstu zdravstvene zaštite	3
Potrebe trans osoba u domenu zdravstvene zaštite	4
Mjere za institucionalizaciju trans inkluzivne zdravstvene zaštite	7
Relevantne institucije i njihove nadležnosti	11

Sarajevo, august 2023.

KO SU TRANSRODNE OSOBE

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo i shvatanje vlastitog spola/roda, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju. Rodni identitet se, između ostalog, odnosi na lični doživljaj roda, tijela, odijevanje i način govora. Osobe čiji je rodni identitet u skladu sa spolom koji mu_joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se cisrodnom osobama, a osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu_joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se **trans(rodne) osobe**. **Transrodni muškarac** je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen ženski spol, ali je njegov rodni identitet muški ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. **Transrodna žena** je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen muški spol, ali je njen rodni identitet ženski ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta.

Transpolne osobe, kao podgrupa transrodnih osoba, osobe su čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju i koje imaju namjeru da prilagode svoj biološki spol ili su u procesu prilagodbe. Dakle, transpolna osoba ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, i/ili je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije prilagodbe spola, feminizirajuće ili maskulinizirajuće medicinske intervencije).

Osoba koja se rodno ne konformira odnosno **rodno varijantna osoba** je izraz kojim se opisuje osobe čiji se rodni identitet razlikuje od normativnog za njihov pripisani spol u određenoj kulturi i povijesnom periodu. **Rodno nebinaerne osobe** spadaju u ovu podgrupu, čiji rodni identitet je fluidan, tj. nije striktno zadat kao (trans) muški ili (trans) ženski.

Medicinska prilagodba spola (ili samo **prilagodba spola**) jeste medicinsko prilagođavanje biološkog spola rodnom identitetu. Ona podrazumijeva proces tranzicije osobe koja se odluči da to želi k određenom rodu/spolu, a uključuje psihološko i psihoterapijsko savjetovanje, endokrinološku terapiju hormonima za doživljeni rod/spol, hirurške zahvate na genitalijama, spolnim žlijezdama i sekundarnim spolnim karakteristikama. Ovo je kontinuiran proces koji zahtijeva multidisciplinarni pristup više medicinskih grana, uz uvažavanje

tjelesnog integriteta, privatnosti, te trans specifičan i trans inkluzivan pristup svakoj osobi. Kako bi trans osobe u potpunosti uživale svoja ljudska prava, pravna promjena (oznaka spola u ličnim dokumentima) ne bi trebala biti uvjetovana medicinskom prilagodbom.

Rodna disforija odnosi se na trajni distress (uznemirenost) i nezadovoljstvo zbog osjećaja osobe da ne pripada svome spolu/rodu koji joj je pripisan na osnovu biološkog spola, a prema tome i rodnoj ulozi koja se vezuje uz njegov/_njen biološki spol određen izgledom genitalija pri rođenju.

Najnovija, jedanaesta, revizija Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-11)¹ napokon je pitanja rodnog identiteta isključila iz poglavlja o mentalnim poremećajima. **Rodna inkongruencija** biće kodirana u poglavlju o **stanjima vezanim uz spolno i reproduktivno zdravlje**. Logička podloga ovakve odluke zasniva se na činjenici da dokazi govore u prilog tome da rodna varijantnost nije mentalni poremećaj i da takvo dosadašnje klasifikovanje uzrokuje veliku stigmatizaciju transrodnih osoba. Imajući, pak, u vidu da postoji značajna potreba za zdravstvenim uslugama u ovoj oblasti, stanje rodne inkongruencije ostaje kodirano u MKB-11 na drugom mjestu, iz razloga lakše i bolje dostupnosti zdravstvene njege².

PROBLEMI TRANSRODNIH I RODNO VARIJANTNIH OSOBA U KONTEKSTU ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

- Trans specifična zdravstvena zaštita je nepostojeća i zakonski neregulisana
- Zdravstvene ustanove u BiH nemaju osoblje obučeno da pruži podršku osobama u procesu tranzicije, kroz sve njene stadije, odnosno ne postoji referentni medicinski centar ili ljekarski tim koji bi vodio i pratio proces prilagodbe spola kroz interdisciplinarni pristup
- Troškove prilagodbe spola snose same trans osobe, jer ih zvanični sistem zdravstvenog osiguranja ne refundira, što dodatno produžuje proces tranzicije i povećava finansijske troškove trans osoba

Edukacija medicinskog osoblja u BiH je uvijek poželjna, međutim pokrivanje troškova medicinske prilagodbe spola u zemljama u kojima već postoji edukovan i spreman tim za ovakve procedure je mnogo jednostavniji i brži proces.

POTREBE TRANS OSOBA U DOMENU ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Na ovom mjestu treba napomenuti da je trans zajednica raznolika i da nemaju sve trans osobe iste potrebe u kontekstu teme ovog vodiča. Transrodne osobe imaju potrebu za **pravnom promjenom spola**, tj. promjenom oznake spola u ličnim dokumentima, radi lakšeg funkcioniranja u pravnom sistemu, kako bi njihov rodni identitet odgovarao tzv. pravnom identitetu, te da ne bi doživljavale diskriminaciju u pristupu različitim mehanizmima i društvenim resursima. **Medicinsku prilagodbu**, pak, ne žele obaviti sve trans osobe, odnosno neke žele proći kroz cijeli proces (koji uključuje put od psihološkog savjetovanja do hirurških intervencija), druge žele djelimično prilagoditi spol (npr. uzimati hormonsku terapiju bez operacija spolnih karakteristika: genitalija, spolnih žlijezda itd.), dok značajan dio trans zajednice ne želi ići u bilo kakav medicinski proces prilagodbe spola, već isključivo živjeti u rodnom identitetu koji osjeća, bez fizičkih-medicinskih intervencija. Upravo u tom kontekstu **potrebno je voditi se informiranim pristankom te omogućiti osobi da sama za sebe odluči koji oblici zdravstvene njege su joj potrebni.**

PSIHOLOŠKA PODRŠKA	PSIHIJATRIJSKA EVALUACIJA	HORMONSKA TERAPIJA	OPERATIVNI ZAHVATI
Mnogim trans osobama psihološka podrška je potrebna ne zbog samog rodnog identiteta, već zbog stigmatizacije, nasilja i diskriminacije, uključujući i oduzimanje ljudskog prava na samoodređenje i tjelesni integritet.	Klasifikacija prema MKB-10 - rodna disforija (F.64) Nova dijagnoza prema MKB-11 - rodna inkongruencija³	Može, ali i ne mora prethoditi operativnim zahvatima prilagođavanja spola, jer ne žele sve trans osobe hormonsku terapiju.	Rodni identitet osobe ne ovisi o odluci o pristupanju ili nepristupanju operativnim zahvatima niti ta odluka mijenja rodni identitet osobe na bilo koji način.

PSIHOLOŠKA PODRŠKA	PSIHIJATRIJSKA EVALUACIJA	HORMONSKA TERAPIJA	OPERATIVNI ZAHVATI
<p>Pružiti psihološko i socijalno savjetovanje, zbog preživljene stigmatizacije, diskriminacije i nasilja.</p> <p>Savjetodavni proces</p> <p>CILJ: informisanje, pružanje potrebne podrške, pomoć u donošenju informiranih odluka kojima će osoba ostvariti bolju kvalitetu života</p> <p>Posvetiti se svim temama važnim za osobu.</p> <p>Mnogi aspekti života osobe nisu vezani za njenu transrodnost.</p> <p>Pružiti informacije o:</p> <ul style="list-style-type: none"> - raznolikosti rodni identiteta i izražavanja, - različitim opcijama za afirmaciju rodni identiteta, - resursima za obitelji i prijatelje_ice trans osoba, - udrugama i/ili grupama koje vode druge trans osobe te, ukoliko osoba to želi, povezati je s njima. 	<p>Potrebno je što je moguće više skratiti ovaj proces i izbjeći patologizaciju trans identiteta.</p> <p>Nužan korak prije započinjanja/ upućivanja na hormonsku terapiju.</p>	<p>Tretman je individualan jer se lične potrebe i zdravstvene karakteristike razlikuju od osobe do osobe.</p> <p>Tretman ovisi o ciljevima pojedinca_ke, odnosu rizika i koristi, prisutnosti drugih medicinskih stanja, kao i socijalnih i ekonomskih uvjeta.</p> <p>Bitno je redovito obavljati preglede kod endokrinologa_inje, koji treba svakom pacijentu_ici pristupiti individualizirano i profesionalno.</p> <p>Hormonska terapija za trans žene i druge feminine i rodno nebinarne osobe obično uključuje estrogen i/ili blokatore testosterona (ponekad se uključuje i progesteron).</p> <p>Mogući rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rast grudi, - smanjenje libida i erekcije, - preraspodjela masnog tkiva, - smanjenje snage gornjeg dijela tijela, - mekšanje kože, - smanjenje maljavosti, - usporavanje ili prestanak gubitka 	<p>Nužno je poštivati univerzalno ljudsko pravo odlučivanja o vlastitom tijelu te ne zahtijevati od trans osoba podvrgavanje operativnim zahvatima, kao ni postavljati nepotrebne prepreke niti dovoditi u pitanje rodni identitet osobe na osnovu odluka o vlastitom tijelu.</p> <p>Nažalost, jedan od općih kriterija za trans osobe za obavljanje operativnih zahvata je još uvijek postojana i dokumentirana rodna disforija, što podrazumijeva i višekratne posjete psihologu_inji i psihijatru_ici, bez obzira na to je li osobi potrebna podrška te struke ili nije.</p> <p>Nužno je da medicinsko osoblje detaljno informira osobu o svim učincima i rizicima zahvata, kao i o postoperativnom periodu oporavka.</p> <p>Operativni zahvati za trans žene i druge feminine i rodno nebinarne osobe mogu uključivati:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Operativne zahvate na grudima –

PSIHOLOŠKA PODRŠKA	PSIHIJATRIJSKA EVALUACIJA	HORMONSKA TERAPIJA	OPERATIVNI ZAHVATI
<p>Ne uključuje „provjeru“ ili „potvrdu“ rodnog identiteta osobe niti njeno uklapanje ili želju za uklapanjem u rodne i tjelesne norme.</p>	<p>Uloga psihijatra potrebna ako osoba doživljava teška psihička stanja zbog odnosa društva prema svom identitetu ili ima historiju mentalnih poteškoća/stanja.</p>	<p>kose,</p> <ul style="list-style-type: none"> - smanjenje plodnosti i veličine testisa. <p>Hormonska terapija za trans muškarce i druge maskuline i rodno nebinarne osobe obično uključuje testosteron.</p> <p>Mogući rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rast brade i ostalih dlaka na tijelu, - povećanje klitorisa, - razvoj ćelavosti, - povećanje libida, - raspodjela masnog tkiva, - produbljenje glasa, - prestanak mjesečnica, - razvoj akni. <p>Hormonska terapija može dovesti do smanjenja plodnosti, stoga je potrebno o tome informirati osobe koje pristupaju terapiji te im predstaviti mogućnosti čuvanja sperme ili zamrzavanja jajnih ćelija i/ili embrija.</p>	<p>augmentacijska mamoplastika (implantati/lipofiling)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Operativne zahvate na genitalijama – npr. penektomija, orhidektomija, vaginoplastika, kloroplastika, vulvoplastika - Druge operativne zahvate – npr. feminizacija lica, liposukcija, lipofiling, modifikacija glasnica, smanjivanje Adamove jabučice, povećanje stražnjice (implantati/lipofiling), obnavljanje kose i drugi zahvati. <p>Operativni zahvati za trans muškarce i druge maskuline i rodno nebinarne osobe mogu uključivati:</p> <p>Operativne zahvate na grudima – mastektomija i rekonstrukcija prsa</p> <p>Operativne zahvate na genitalijama – npr. histerektomija, ovarijsktomija, vaginektomija, uretroplastika, metoidioplastika, faloplastika, skrotoplastika</p> <p>Druge operativne zahvate – npr. liposukcija, lipofiling, modifikacija glasnica i drugi zahvati.</p>

MJERE ZA INSTITUCIONALIZACIJU TRANS INKLUZIVNE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Pravni i institucionalni okvir

Tokom 2022. godine usvojen je Akcioni plan za unapređenje ljudskih prava i osnovnih sloboda LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini za period 2021–2023. koji, u okviru postavljenih strateških ciljeva, prepoznaje da treba poboljšati socijalnu inkluziju transrodnih osoba koje su posebno marginalizirane.

U skladu s tim, na svim nivoima organizacije vlasti u Bosni i Hercegovini, potrebno je implementirati sljedeće mjere iz Akcionog plana:

- analiza i promocija postojećih modaliteta promjene spola za državljane_ke BiH (medicinski i administrativni aspekti);

- obuka profesionalaca_ki u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne zaštite, rada i zapošljavanja o pravima i slobodama LGBTI osoba.

Gender akcioni planovi kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine takođe sadrže mjere koje se tiču zdravstvene zaštite transrodnih osoba⁴ koje još uvijek nisu implementirane:

- analiza i promocija postojećih modaliteta promjene spola za državljane_ke BiH (medicinski i administrativni aspekti);

- obuka profesionalaca_ki u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne zaštite, rada i zapošljavanja o pravima i slobodama LGBTI osoba.

Vodič koji je pred vama može biti osnova i vodilja kreiranju sličnih dokumenata u kantonima/entitetima/Distrikto Brčko BiH.

Kako bi prilagodba spola bila dostupna zdravstvena usluga, potrebno je usvojiti/ izmijeniti, dopuniti i provesti zakone i/ili podzakonske akte u sve tri upravne jedinice (Republika Srpska, Federacija BiH, Brčko distrikt) kojima bi se definisale dužnosti zdravstvenih institucija/ustanova

da uspostave timove, opreme zdravstvene ustanove i obuče stručnjake_inje koji_e bi mogli_e pratiti proces i voditi medicinske procedure prilagodbe spola u BiH.

U tom kontekstu, potrebno je zakone o zdravstvenom osiguranju izmijeniti/dopuniti - u taksativnom popisu dodati i novu alineju koja bi regulisala da zdravstvena zaštita obuhvata i prilagodbu spola u skladu s medicinskim indikacijama koje propisuje Ministarstvo zdravstva/zdravlja, ili u skladu s medicinskim indikacijama koje određuje konzilij doktora medicine određene specijalizacije kliničkog centra.

Ovo bi predstavljalo prvi korak usmjeren ka zakonskom prepoznavanju **stanja transrodnih osoba kao medicinski indiciranih okolnosti** čiji tretman je država dužna prepoznati, prema njemu se odrediti kao takvom i u maksimalno mogućem opsegu omogućiti tretiranje i pomoć transrodnim osobama koje se odluče na medicinske zahvate, u cilju poboljšanja općeg kvaliteta svog fizičkog i mentalnog zdravstvenog stanja, kao i života uopće.

Navedene izmjene i dopune zakona o zdravstvenom osiguranju morale bi slijediti izmjene i dopune odluka o utvrđivanju osnovnog paketa zdravstvenih prava, čime bi se propisalo da se osnovnim paketom zdravstvenih prava obezbjeđuju zdravstvene usluge utvrđene prioritetnim programima zdravstvene zaštite i prioritetnim najsloženijim oblicima zdravstvene zaštite iz određenih specijalističkih djelatnosti utvrđene prethodnim odlukama o utvrđivanju prioritetnih vertikalnih programa zdravstvene zaštite od interesa za Federaciju BiH/Republiku Srpsku/Brčko distrikt i prioritetnih najsloženijih oblika zdravstvene zaštite iz određenih specijalističkih djelatnosti. Ove usluge trebaju uključivati „operativne zahvate prilagodbe spola“ ili drugu kvalifikaciju kojom bi se omogućilo uvođenje transrodnih osoba u pravo na zdravstvenu zaštitu ovog oblika. Svakako, izmjene i dopune morale bi pratiti i adekvatne intervencije u odlukama o utvrđivanju prioritetnih vertikalnih programa zdravstvene zaštite.

Kako bi prilagodba spola bila dostupna zdravstvena usluga, potrebno je pravno regulirati obveze zavoda za zdravstveno osiguranje da troškove ovih procedura pokrivaju iz sredstava obveznog zdravstvenog osiguranja⁵. Odluke o listi lijekova fondova/zavoda zdravstvenog osiguranja - eksplicitno uvesti lijekove tj. hormone koje trans osobe koriste (npr. Neofolin i sl.)

Doedukacije i stručna usavršavanja medicinskog osoblja

Neophodno je kontinuirano i sistematično educirati bh. medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce u granama **psihologije, psihijatrije, endokrinologije, ginekologije, urologije, plastične, rekonstruktivne i estetske hirurgije** o adekvatnom, trans inkluzivnom i trans specifičnom pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije.

Voditi računa o tome da zdravstveni radnici i radnice pružaju rodno senzitivne zdravstvene usluge i usluge osiguranja i unapređenja seksualnog i reproduktivnog zdravlja trans osobama.

Smjernice za postupanje s transrodnim i rodno varijantnim osobama u domeni zdravstvene njege

U skladu s revizijom Međunarodne klasifikacije bolesti (ICD-11), koja je stupila na snagu 2022. godine, čime je transrodnost maknuta iz oblasti mentalnih poremećaja i premještena u oblast spolnog i reproduktivnog zdravlja uz novu dijagnozu pod nazivom **rodna inkongruencija**, nužno je svim odraslim osobama i adolescentima_cama kojima su potrebne određene fizičke intervencije radi afirmacije rodnog identiteta omogućiti direktnu skrb medicinskih stručnjaka_inja. Pristup fizičkim intervencijama ne smije biti uvjetovan mišljenjima ili nalazima psihologa_inje, odnosno psihijatra_ice. Psihološku i psihijatrijsku skrb treba omogućiti svim osobama koje imaju potrebu za time.

Pristup svim zdravstvenim uslugama i pravima treba biti temeljen na principi-

ma tjelesnog integriteta, samoodređenja i informiranog pristanka, uz individualiziran i fleksibilan pristup baziran na specifičnim potrebama i okolnostima svake osobe, uz osiguranje zaštite prava na privatnost (npr. da se ne vodi registar trans osoba, da se ne traže bilo kakvi podaci koji nisu neophodni za ostvarenje usluge, njege, prava i sl.).

Potrebno je provoditi istraživačke projekte u saradnji s trans zajednicama i prikupljati podatke o njihovim demografskim karakteristikama i zdravstvenim potrebama. Nužno je da se podigne javna svijest i potakne stručno usavršavanje o problemima s kojima se suočavaju trans i rodno varijantne osobe.

Pružatelj_i_ce zdravstvenih usluga, uključujući klinike, bolnice i zdravstveno osoblje, trebaju saradivati s trans zajednicama kako bi zajedno razvili i sistemski implementirali edukacije i vodiče za rad s trans/rodno varijantnim osobama.

Potrebno je da pružatelj_i_ce zdravstvenih usluga budu informisani o trans/rodno varijantnim identitetima, terminologiji i važnim temama za trans pokret, da budu upoznati sa zdravstvenim potrebama i preprekama s kojima se mogu suočiti u njihovom ostvarivanju.

RELEVANTNE INSTITUCIJE I NJIHOVE NADLEŽNOSTI

MINISTARSTVA ZDRAVSTVA

Entitetska ministarstva zdravstva

- koordiniranje procesa definiranja standarda 'promjene spola' u zdravstvenom smislu, definiranja medicinske dokumentacije koja je neophodna kao dokaz u upravnim postupcima promjene oznake spola, kao i definiranja nadležnih tijela za ocjenu medicinske dokumentacije i davanje mišljenja o promjeni spola (pravnoj)
- usvojiti Pravilnik o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanju uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu
- formirati poseban stručni tim zdravstvenih profesionalaca, specijalista iz relevantnih oblasti medicine koji bi, uz blisku saradnju sa Stručnom komisijom predviđenom Naredbom o standardima i normativima zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja u Federaciji BiH (tzv. "Plava knjiga" iz 2014. godine), identificirali medicinske usluge, zahvate, procedure i ostale značajne informacije u pogledu zdravstvenih usluga specifičnih za potrebe transrodnih osoba
- Plan specijalizacija i subspecijalizacija se usvaja svake godine - uvrstiti prilagodbu spola
- implementacija revidirane Međunarodne klasifikacije bolesti

Kantonalna ministarstva zdravstva

- kreiranje vodiča/smjernica za prilagodbu spola (medicinsku) – kroz svaku od faza tranzicije
- kampanje o zdravlju trans osoba
- definiranje, u koordinaciji s Federalnim ministarstvom zdravstva, standarda 'promjene spola' u zdravstvenom smislu; definiranje medicinske dokumentacije koja je neophodna kao dokaz u upravnim postupcima promjene oznake spola; definiranje nadležnih tijela za ocjenu medicinske dokumentacije i davanje mišljenja o promjeni spola (pravnoj)

ZAVODI/FONDOVI ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA

- pokrivanje troškova prilagodbe spola (hormoni, rekonstruktivne operacije)
- uvrštavanje lijekova - hormona na liste lijekova koji će se financirati sredstvima obveznog zdravstvenog osiguranja

ZDRAVSTVENE USTANOVE PRIMARNE, SEKUNDARNE I TERCIJARNE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE (DOMOVI ZDRAVLJA, BOLNICE, KLINIČKI CENTRI)

- edukacija vlastitih kadrova - dr. porodične medicine, psiholozi_ginje, psihijatri_ce, ednokrinolozi_ginje, pedijatri_ce, ginekolozi_ginje, urolozi_ginje, plastični i rekonstruktivni hirurzi_ginje
- protokoli/smjernice za prilagodbu spola (medicinsku) – kroz svaku od faza tranzicije
- implementacija revidirane Međunarodne klasifikacije bolesti

LJEKARSKE KOMORE

- edukacija vlastitih kadrova - psiholozi_ginje, psihijatri_ce, ednokrinolozi_ginje, pedijatri_ce, ginekolozi_ginje, urolozi_ginje, plastični i rekonstruktivni hirurzi_ginje
- stručna usavršavanja na teme prilagodbe spola (npr. E-medikacija)

IZVOR ZA DALJE ČITANJE

Izvor za dalje čitanje: Asmira Topal, Jovan Džoli Ulićević (2018), Medicinski aspekti prilagodbe spola: Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. Dostupno na:

https://soc.ba/medicinski-aspekti-prilagodbe-spol-la-prirucnik-za-medicinske-strucnjake_inje-i-zdravstvene-radnike_ce-o-pruzanju-usluga-i-podrske-trans-osobama-u-procesu-tranzicije/

REFERENCE

- 1** Zvanično je potvrđena 18. juna 2018. godine, a prezentovana na Skupštini Svjetske zdravstvene organizacije u maju 2019. godine.
- 2** Asmira Topal, Jovan Džoli Ulićević et al. (2018), Medicinski aspekti prilagodbe spola: Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 71. Dostupno na: https://soc.ba/medicinski-aspekti-prilagodbe-spol-la-prirucnik-za-medicinske-strucnjake_inje-i-zdravstvene-radnike_ce-o-pruzanju-usluga-i-podrske-trans-osobama-u-proce-su-tranzicije/
- 3** U skladu s revizijom Međunarodne klasifikacije bolesti - MKB-11 (WHO, 2019) i definiranjem transrodnosti kao rodne inkongruencije, u oblasti zdravstvenih stanja povezanih sa spolnim i reproduktivnim zdravljem. Više na: <https://icd.who.int/en>. Pogledati i Standarde zdravstvene njege transpolnih, transrodnih i osoba koje se rodno ne konformiraju, 8. verzija (WPATH, 2022): <https://www.wpath.org/publications/soc>
- 4** Do sada su usvojeni gender akcioni planovi Tuzlanskog, Zeničko-dobojskog, Unsko-sanskog, Bosansko-podrinjskog kantona.
- 5** Vidjeti više o konkretnim pravnim formulacijama svakog od navedenih propisa u dokumentu javne politike: Nedim Seferović (2022), Unaprjeđenje zdravstvene zaštite transrodnih osoba kroz uvođenje u sistem zdravstvene zaštite - Prijedlog javne politike

**SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**